



ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ  
Филология факультеті  
Қазақ тіл білімі кафедрасы



Қазақ тіл білімі мен әдебиетінің теориялық негізін қалаған ғалым, қазақ жазуының реформаторы, ақын, аудармашы, педагог, мемлекет және қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына арналған «АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ – ҰЛТТЫҢ РУХАНИ КӨСЕМІ» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция  
**МАТЕРИАЛДАРЫ**

*Алматы, 2022 жылдың 14 сәуірі*

### **МАТЕРИАЛЫ**

Международной научно-теоретической конференции  
«Ахмет Байтұрсынұлы – духовный лидер нации»  
посвященной 150-летию выдающегося ученого, основателя казахского языкознания, переводчика, педагога, государственного и общественного деятеля Ахмета Байтұрсынұлы

Алматы, 14 апреля 2022 года

### **MATERIALS**

International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – the spiritual leader of the people» dedicated to the 150th anniversary of the outstanding scientist, one of the founders of Kazakh linguistics, translator, teacher, journalist, public figure Akhmet Baitursynuly

Almaty, 14 april, 2022

Алматы  
«Қазақ университеті»  
2022

- терминдік қабаттың дұрыс түзілуіне;
- жүйелі оқу жүйесінің қалыптасуы барысында пән сөздерінің дұрыс жолға қойылуына;
- ғылыми стильдің шын мәнісінде орнауына, публицистикалық стильдің дамуына;
- көркем әдебиет стилінің өркендеуіне т.б. атсалысты. Олардың қаламынан туған ғылыми тілде жазылған теориялық еңбектер дүниеге келді, олар қазақ тілін ғылым тіліне айналдырды;
- әдеби тілдің теориялық негізі қалануына ықпал етті.

Зерттеуші-ғалымдар Ахмет Байтұрсынұлының тұжырымдарын қазақ тіл білімінің бастауы деп таниды. Осы күнгі жаңартылған білім беру бағдарламасының кей тұсы да Ахаңның еңбектерінде бірлі-жарымды кездесіп қалып жатқаны байқалады. Мәселен, «Ана тілінің әдісі» атты мақаласында осы күнгі әдістемеді оқушылар функционалдық сауаттылығын қалыптастыру, дамыту мақсатында сөйлеу әрекетінің жазылым, оқылым, айтылым, тыңдалым сынды 4 түрі арқылы тілді меңгерудің әдістері жайында ой-пікірлерін де табуға болады. Ғалым «үйретуді» өнер деп бағалайды. «Үйрету өнер болған соң, ана тілін үйрету – бұл да өнер. Олай болса өнерлерде болған сындар мұнда болмақ» – дегені сөзсіз ақиқат. Әдіскер тіл үйретуге мыналарды жатқызады: 1) оқылым – оқу үйрету; 2) жазылым – жазу үйрету; 3) айтылым – сөйлеу үйрету.

Ахмет Байтұрсынұлының «Оқу құралында» сөйлеу әрекетінің төрт түрі кездеседі. Мысалы, оқылым буындап, тұтас оқу арқылы; жазылым сөздерді буындап, тасымалдап, көшіріп, құрастырып, сөзден сөз тудыру арқылы; айтылым сұрақтарға жауап беру арқылы; ал тыңдалым болса жаңылтпаштарды есте сақтап, кейін жатқа жазу арқылы жүзеге асырылады.

Қорытындылай келе, А. Байтұрсынұлы ХХ ғ. басындағы қазақ зиялыларының үркердей жарқыраған жарқын шоғырының келбетті өкілдерінің бірі. Оның өмірі өз халқына деген, ел-жұртының мәдениеті мен әдет-ғұрпына деген айнымас махаббаттың айқын үлгісі.

**Пайдаланған әдебиеттер:**

1. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: «Ана тілі», 1992.
2. Алдашева. А. Қазақ тіліндегі жаңа аталымдар. – Алматы, 2002.

**Салқынбай А.**

филология ғылымдарының докторы, профессор,  
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ.

**Мейрам Г.**

Назарбаев Зияткерлік мектебінің 11-сынып оқушысы  
Алматы, Қазақстан

## ҚАЗАҚ-ЖАПОН ТІЛДЕРІНІҢ ГЕНЕТИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫ

Алтай семьясы туралы ғылыми көзқарас, әдетте, болжам ретінде ғана танылады. Түркі тілдері мен моңғол тілі арасындағы байланысты, тұңғыс-манчжур тілі арасындағы байланыс тек көрші тілдер арасындағы қарым-қатынастың нәтижесінде болған деуге келмейтіні рас. Басқаны былай қойғанда, Баян-Өлгей аймағының атақты ғалымы Базылхан Бұхатұлы қырық жылдай қазақ пен моңғол тіліндегі ортақ бірліктерді диахрондық және синхрондық бағытта салыстыра (салғастыра емес!) зерделеген. Ал Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының кандидаты Нәпіл Базылхан «Қазақ пен моңғол тілінде 1500-дей сөздің түбірі бір-бірімен дәлме-дәл сәйкес келеді» деп есептейді [<https://www.inform.kz/kz/kazak-pen-mongol-tilinde-1500-dey-sozdin->

tubiri-bir-n-bazyllhan\_a2658781]. Яғни қазақ пен моңғол тілдерінің генетикалық байланысы бар екеніне сендіреді.

«Алтай тілдері» болжамына енетін тілдердің жалпы саны алпыс шақты. 1787-1832 жылдары өмір сүрген дат ғалымы Расмус Раск үндіеуропалық және салыстырмалы-тарихи тіл білімнің негізін қалаушы ғалым. Авеста тілін зерттеп, оның санскрит тілімен байланысын талдаған. 25 тіл мен диалектіні білген Расмус Раск Орал және Сібір өлкесіндегі үндіеуропа тілдерінен өзгеше бір топ тілдерді «скиф тілдері» деп атаған [[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BA,\\_%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BC%D1%83%D1%81](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BA,_%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BC%D1%83%D1%81)].

Орал-Алтай тілдері жөніндегі болжамға XIX ғасыр аяғында ерекше көңіл аударыла бастады. 1844 жылы Матиас Кастрен «алтай семьясына» жататын тілдер туралы болжам енгізген. Бұл идеяны А. Вамбери қолдап, венгер тілінің түркі тілдеріне жақын екенін дәлелдеп, Орта Азияға барған сапарындағы жазбаларында венгер тілі мен түркі тілдерінің арасында жақын келетін лексикалық бірліктерден топтап мысалдар келтіреді. Осыдан бастап алтай тілдеріне қатысты зерттеулер жүргізіліп, бірнеше терең ғылыми тұжырымдамалар жасалды.

Алтай тобына жататын тілдердің жақындығы эволюциялық жолмен дамудың нәтижесінде қалыптасқандығын, тарихи-генетикалық байланысы бар екенін кейінне жүйелей зерттеген академик Б.Я. Владимирцов болды. Моңғол тілінің маманы, шығыстанушы ретінде еңбек еткен Борис Яковлевич Владимирцев «Шыңғыс хан атты зерттеу жазған» буддизмді қабылдаған. [*Владимирцов Б.Я. Работы по монгольскому языкознанию. - М.: Восточная литература, 2005. — 952 с. — (КОВ: Классики отечественного востоковедения)*]. Б.Я. Владимирцев зерттеулеріндегі «алтай болжамы» туралы ғылыми тұжырымдама М.А. Кастрен, О. Бетлинг, Г. Винклер, Е.Д. Поливанов, Г.И. Рамстедт, М. Ряснен, Н.А. Баскаков т.б. белгілі ғалымдардан қолдау тапты. В.Л. Котвич, Л. Лигетти т.б. ғалымдар өз еңбектерінде алтай тілдерінің типологиялық ұқсастығын қолдайтындығы мәлім.

Алтай тілдерінің төркіндестігіне қарсы пікірдегі Дж.Клоусон, А. Рона-Таш, Й. Бенцинг, Д. Синор, Г. Дерфер, А.М. Щербак, Н.Поппе, Г.Д. Санжеев т.б. зерттеушілер.

И.А. Бодуэн де Куртененің шәкірті болған Евгений Дмитриевич Поливанов японистика ғылымын дамытуға біршама үлес қосқан. Зерттеушілердің көрсетуінше, әлемдік ғылымда бірінші рет ол жапон тіліндегі екпінді анықтаған. Көне жапон тілінің фонологиялық жүйесін зерделей келе, оның австронезиялық тілдермен жақындығын жазады. Кейін О.В. Плетнермен бірге жапон тілінің грамматикасын жазады. 1923 жылы алтай тілдерімен корей тілінің туыстығы туралы болжам ұсынады. Е.Д. Поливанов 20-дан астам тілді меңгерген.

Орал-Алтай тіл бірлестігі тегінің ортақтығы мен бірегейлігіне ерекше көңіл қойып, оны кеңінен зерттеген ғалымның бірі Н.А. Баскаков, ғалымның «Алтайская семья языков и ее изучения» деп аталған зерттеуінде Х. Винклер, С.М. Широкогорова, М. Ряснен, Д. Шинора, Й. Бенцинг еңбектеріне сүйене отырып, Орал-Алтай тіл бірлестігінің ішіне енетін тайпалар одағының заманалар алмасуындағы тарихи оқиғаларға қатысты интеграциясы мен жіктелуі болғандығын еске ала отырып, оларды орал және алтай семьясы деп екі жікке бөледі. Орал тобын іштей екіге фин-угор және самодиялық деп ажыратады да, Алтай тобындағы тілдерді үш бұтаққа жіктейді: 1) түркі-моңғол бұтағы; 2) тұңғыс-манчжур бұтағы; 3) жапон-корей бұтағы (7, 51 беттер). [*Баскаков Н. А. Алтайская семья языков и её изучение / Отв. ред. Е. А. Поцелуевский; Институт языкознания АН СССР. - М.: Наука, 1981. -136 с.*].

Кез келген тілде құрылымдық өзгерістің аса баяу болатынын жазған Н.А. Баскаковтың мына пікірімен толық келісуге болады «Структурные изменения типологии конкретных языков представляют собой весьма медленно, едва заметный процесс накопления по всем уровням новых элементов, которые появляются и получают свое дальнейшее развитие как в силу внутренних причин, так и под влиянием внешних условий» [*Баскаков Н. А. 1981. 119*].

Жапон тілі мен түркі тілдерінің генетикалық жақындығы немесе жақын еместігін анықтайтын маңызды шарттарды анықтау керек болады. Бұл туралы С.А. Старостин

«Алтайская гипотеза и происхождение японского языка» атты еңбегінде екі немесе бірнеше тілдің генетикалық жақындығын анықтау үшін:

1. Бұл тілдердің жүйесінде фонетикалық сәйкестіктердің тұрақты болуы;

2. Негізгі (базалық) лексикалық бірліктердің болуы және олардың тұрақты фонетикалық сәйкестіктің негізінде болуы;

3. Фонетикалық сәйкестіктердің тұрақтылығы негізінде жасалған грамматикалық тұлғалардың сәйкес келуі [Алтайская проблема и происхождение японского языка. М., 1991. - 298 с. 2 б.].

Ғалым көрсетілген зерттеуінде осы үш бағытта, яғни түркі, монғол, тұңғыс-манчжур, және корей тілдерін фонетикалық сәйкестігін талдап, лексикалық тұлғалардың (сөздің) статистикалық мәліметін келтіріп, олардың генетикалық жағынан тегі бір екенін зерделейді.

Тілдер тектестігін анықтау үшін, ең алдымен, зерттеу нысанына ілігетін тұлғалардың тарихи жасалу сипаты мен ерекшелігін анықтау маңызды болмақ. Тілдердің арасындағы генетикалық жақындықты іздегенде, кейінгі кезде жасалған ортақ термин сөздердің жақындығы есепке кірмейді. Тіпті олардың арасында фонетикалық жағынан жақын келетін сөздер бірдей болса да, кейінгі кезде жасалған атаулар тілдік генетикалық тектестіктің мысалы бола алмайтыны анық. Екіншіден, тектестікті анықтайтын лексикалық және грамматикалық тұлғалардың мағынасының ортақтығы, өзексемасының жақындығы, ортақ семаларының болуы аса маңызды фактор деп есептейміз.

Иә, көптеген ғылыми зерттеулерде сөздердің мағынасы салыстырыла талданатыны бар. Әйткенмен, фонетикалық сәйкестіктің маңызы бірінші орынға шығып, тұлғалардың мағыналарының даму факторы үдерісі терең толықтай зерделене қоймағаны белгілі. Ал лексикалық бірліктер мағынасының тарихи дамуы күрделі мәселе. Сөз мағынасының семантикалық дамуы әртүрлі сипатта болуы мүмкін. Лексикалық бірліктің мағынасын талдау жасау – оның мағыналық даму ерекшелігі мен синтагматикалық және парадигматикалық жағынан өзара ықпалын саралау, лексикалық мағынасының типологиялық қырын анықтау, лексика-семантикалық жүйелегі басты ерекшелігіне мән беру. Лексикалық бірлік мағынасын айқындау, оның дамуы мен мағыналық ерекшелігін саралаудың күрделі екенін ескерсек, олардың тарихи даму жолына, референттік мәні мен стилистикалық ерекшелігін анықтау маңызды болмақ. Қазақ және жапон тілдеріндегі тілдік бірліктерді салыстыра зерттеу, ең алдымен тарихи-диахрондық аспектіде болатынын ескерсек, олардың мағыналық қырын зерделеу, ең алдымен сөздің этимологиялық астарын ашумен де байланысты болады.

Қазақ тілі мен жапон тіліндегі грамматикалық және лексикалық тұлғалардың тарихи жақындығы:

1) - watashini, kimini<sup>に</sup> – барыс септігі жалғауы –ni; ал қазақ тілінде –ны, -ні табыс септігінің жалғауы.

2) 着物 – жапон тілінде ки-着 – ки, кию етістігі, моно-物 – ім жұрнағы. Демек, жапон тіліндегі ки- қазақ тіліндегі ки тұлғасымен толық сәйкес келеді. «Моно» - қазақ тіліндегі сөз туғызушы –ым, -ім тұлғасымен ұғымдық, мағыналық және тұлғалық жағынан сәйкес келеді.

3) 着 – «ки» - жапон тіліндегі мағынасы келу, Ки –ке түбірлерінің де ортақтығы айқын.

4) おばあさん-shi氏 – жапон тілінде адам мағынасын білдіретін жұрнақ. Бұл тұлға қазақ тіліндегі -шы-ші – адамның кәсібі, мамандығына қатысты сөз тудырушы жұрнақтың мағынасына, тұлғасына, ұғымына толық сәйкес келеді.

5) demoでも, daga<sup>だが</sup> – жапон тілінде қарсылықты мағынаны білдіреді. Бұл қазақ тіліндегі де-генмен тұлғасының тарихи сипатына жақын.

6) Obaa<sup>おばあさん</sup> – мағынасы әже, апа. Қазақ тіліндегі аба-апа, баба сөздерімен тарихи төркіндес.

7) Otoo<sup>おとうさん</sup> – жапон тілінде әке мағынасында қолданады. Қазақ тіліндегі ата-ана қос сөзінің құрамындағы ата мағынасымен сәйкес.

8) koreこれ, konoこの айтып тұрған адамға жақын тұрған нысан, бұл, осы деген мағынада жұмсалады. Қазақ тіліндегі көру, көріп тұрған нысан, көріп тұрған зат мағынасы арқылы дамыған деп қарап, «көр» етістігімен жақын деп қарауға толық негіз бар.

9) so-reそれ, so-noその тыңдаушыға жақын тұрған нысан – «сол» мағынасында жұмсалады. Қазақ тіліндегі «сол» тұлғасымен тамырлас, тектес, Ауызекі сөйлеу тілінде кейде со кісі, со жақта, со бала деп те қолданатынымызды еске алсақ та жеткілікті.

10) Areあれ, anoあの ол – екеуінен де алыс нысанды анықтайды. Қазақ тіліндегі *анау*, *ана тұрған*, *ана жақта* деген тұлғалармен сәйкес келеді.

11) Chikyuu地球, 地–чи; жер – деген мағынада жұмсалады. Ч дыбысының т-ш дыбыстарынан тұратын аффрикат дыбыс екенін, кейін тілдің дамуында, ш-ж сәйкестігі болып, дыбыстардың ұяңдану үдерісі болғанын ескерсек, бұл сөздердің де тектестігі дәлелденеді. Шұғыл және ызың дауыссыз дыбыстардың элементтерінен құралған дыбыстар: орыс тілінде тіл алды аффрикаттар: *ц* (*m+c*), *ч* (*m+шь*), неміс тілінде: *pt* (*pterd*). *ц*, *ч* – аффрикат фонемалар. Бұл дыбыстардың механикалық қосындысынан барып, *ц*, *ч* жасалды деп түсінбеу керек: *ц*-дегі *т*, *с*, *ч*-дегі *т*, *шь* элементтері өзара өте тығыз байланысты болып, айрықша жымдасқандықтан бұл элементтер дара айқын айтылмай, шоғырланып, бір кесек фонеманың ішіне еніп, тұтас бір бірлік (единица) түрінде естіледі. Аталған екеуі де қатаң фонемалар тобына жатады; *ц* – қазақтың айтуында тіл ұшы үстіндегі күрек тіске нық тиіп, шапшаң айтылады (екі мүше бұл фонеманы айтқанда бірден кілт ажырап кетуі арқылы жасалады), ал *ч* тіл ұшы альвеольға (үстінгі қызыл иекке) тиюі арқылы айтылады; бұл фонеманың да жасалу жолы *ц*-мен бірдей; сондықтан *ц*, *ч* — әрі қосынды (аффрикат), әрі шұғыл фонемалар.

12) sooそう- сол, солай; мағынасы, ұғымы тұлғасы жағынан да қазақ тіліндегі сол, солай сөздерімен түбірлес, мәндес.

13) -ruる, -muむ, -kuく, -suす, т.б. (-у) –жапон тілінде кез келген етістіктің соңына жалғанатын тұлға, Қазақ тіліндегі қимыл есім тұлғасымен тан-нақбару келу жасау

14) hon本- жапон тіліндегі мағынасы «кітап». Қазақ тіліндегі «көне» сөзімен түбірлес деп қараймыз.

15) 古代- kodai; беретін мағынасы – көне. Қазақ тіліндегі «көне» сөзіне тарихи табиғаты жақын,

16) go後ato- мағынасы кейінгі, кейін, арт, арты, артқы; қазақ тіліндегі – арт, арты, артқы сөздерімен ұғымдық, мағыналық және тұлғалық жағынан сәйкес келеді.

17) 家- ie – жапон тіліндегі мағынасы үй. Қазақ тіліндегі «үй», «ие» сөздерімен сәйкес: үй иесі, мал иесі.

18) なぜnaze – дыбысталуы; қазақ тіліндегі «не», «неге», «не үшін»дегендегі «не» тұлғасымен дыбыстық, ұғымдық, мағыналық сипаты толық сәйкес келеді.

19) 万man – дыбысталуы. Он мың деген мағынада жұмсалады. Қазақ тіліндегі «мың» сөзімен сәйкес келетінін түркі тілдерінің дамуы консонанттық негізде болғанын ескерсек жеткілікті.

20) жол –道路dooro – д мен ж сәйкестігі

21) оужие бәкі - buki武器

22) киім иіру - iryoo衣料

23) қол, қармақ, ине - hari針

24) герой, великий человек, ер – eiyuu英雄

25) жақсы - игі – iiいい

26) шындық – shinjitsu真実(сонда shin деген шын және жаңа дегенді білдіреді)

27) орманшы, биші (-ші жұрнақ ) - -shi氏

28) хатшы - hisho秘書

29) көп - takusanたくさん(90 дегенге ұқсас)

- 30) жеті - shichi 七
- 31) он - juu 十 (жүзге ұқсас)
- 32) жүйке – shinkei 神経
- 33) жарық - hikari, akari 光 (р мен к дыбыстары кері оқылады)
- 34) ашық - akeru 開ける
- 35) жабық - shimeru 占める
- 36) тамақтану - taberu 食べる
- 37) ыстық - atsui 暑い
- 38) суық – samui 寒い
- 39) ойбай – yabai やばい (слэнг сияқты)
- 40) қара – kuroo 黒
- 41) бас- төбе – toobu 頭部
- 42) жүз мың-juuman 十万
- 43) қыс- тон ки – tooki 冬季
- 44) ана (көке)- haha 母
- 45) ой-omoi 思い
- 46) шығыс септік жалғауы-kara から
- 47) ақпарат-joohoo 情報–жаңа, жаңалық дегенге ұқсас
- 48) жаңа – shin 新
- 49) көңіл-күй-ki 気
- 50) әке(шеше)- chichi 父
- 51) уәде-жақсы-yakusoku 約束
- 52) орман(ағаш)-hayashi 林

53) 水 – mizu – жапон тіліндегі мағынасы су. Бұл канджидің сәрсенбі сөзінің аудармасында (suiyoubi -水曜日) суй деп оқылғанын көре аламыз. Демек, қазақ тіліндегі су дегенге мағынасы жағынан да, дыбысталу жағынан да ұқсас.

54) 心kokoro - көкірек/жүрек

55) hayaku 早く - асығу/тез болу - аяқ дегенге ұқсайды (жүгіреді ғой)

56) 飛ぶдыбысталуы – төбе, мағынасы – ұшу. Қазақ тіліндегі төбе, биік мағынасы арқылы дәлелдене алады. Яки төбеге қарай ұшу, биікке ұшу мағынасы арқылы дамыған деп пайымдаймыз.

57) 信じるshinjiru – қазақша сену деп аударылады. Shinkанджиін жапон тілінде ши мен си дыбыстары бір дыбыс ретінде қарастырылғандықтан син деп те оқуға болады, ал бұл қазақша аудармасы сен дегенге дыбысталуы мен мағынасы бойынша ұқсас. Мұндағы じ мен る – сөз тұлғасын анықтайтын жұрнақтар.

58) 大きいookii – жапон тілінде үлкен дегенді білдіреді, дыбысталуы бойынша қазақша аудармасына ұқсас. 大tai / dai деп оқылатын канджи мағынасы бойынша да, дыбысталуы бойынша дәу деген қазақ тілдегі сөзге сәйкес келіп тұрғанын да байқауға болады.

59) 空sora – жапон тілінде аспан дегенді білдіреді. Ежелгі замандағы аспан мен шексіздік, кеңістік түсініктерінің таралуымен байланыстырсақ, 空мен қазақ тіліндегі «зор» сөздерінің арасындағы мағыналық және дыбыстық ұқсастықты көреміз.

60) 烏Karasu – жапон тілінде қарға (құс) мағынасын білдіреді. Қазақ тіліндегі «қарға», «қара» сөздерімен сәйкес дыбысталады.

61) 今日Kyou – жапон тілінде бүгін дегенді білдіреді, 今канджиі «бұл», ал 日канджиі «күн» деген мағынаға сәйкес келгендіктен, екі тілде де «бүгін» сөзі этимологиясы «бұл + күн» арқылы шыққанындағы ұқсастығымен қатар kyou сөзінің қазақ тіліндегі «күн» сөзіне сәйкес естілетіндігін де байқауға болады.

Жапон мен қазақ мәдениеттеріндегі тағы бір ұқсастық – аруаққа сену. Мұндай дүниетанымдық байланыстың да өзіндік терең мәні бар деп есептеуге толық негіз бар.

Қорытындылай келгенде, жапон және қазақ тілдері арасында фоно-морфо-семантикалық тектестіктің, жақындықтың бар екенін нақты деректермен айқындауға болады. Зерттеу нысаны болып отырған лексикалық тұлғалардың фонетикалық тұрғыдан дыбыстық жақындығы, морфологиялық құрамындағы тұлғалардың тарихи жасалу сипаты мен ерекшелігі ұқсас екенін анықтадық. Тілдердің арасындағы генетикалық жақындық негізінен бір және екі буынды түбір сөздердің құрамындағы фоно-морфо-семантикалық сипатынан анық көрінді. Әрі бұл тұлғалар қазақ және жапон тілдерінде күні бүгіннің өзінде белсенді қолданыстағы сөздер екенін ерекше атап өту орынды болмақ.

#### **Пайдаланған әдебиеттер:**

1. Қайдаров Ә., Оразов М. Түркітануға кіріспе. Оқу құралы. 3-ші басылымы. – Алматы: «Арыс», 2004. - 360 б.
2. Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – Алматы: «Мектеп», 1988. – 300 б.
3. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого языка. - М.-Л., 1956.
4. Щербак А.М. Об алтайской гипотезе в языкознании // Вопросы языкознания, 1959. – №6, С. 51-63.
5. Теоретические основы классификации языков мира: Проблемы родства. /Б.А. Серебренников и др., М.: «Наука», 1982. – 312 с.
6. [http://altaica.ru/LIBRARY/burykin/burykin\\_korean.pdf](http://altaica.ru/LIBRARY/burykin/burykin_korean.pdf) // А.А. Бурькин Позиция корейского языка в классификации отдельных групп алтайских языков и новые перспективы алтаистики.
7. Крушевский Н.В. Избранные работы по языкознанию. - Москва: «Наследие», 1998. – 275 с.
8. Лигетти. Л. Шүүмж: Г.Д.Санжеев. Сравнительная грамматика монгольских языков // Хэлзохиолсудлал.VIII боть. УБ., 1970.
9. Хомский Н., Миллер Дж. Введение в формальный анализ естественных языков: Пер. С англ. Изд. 3-е.М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 64 с.
10. Бейкер Марк К. Атомы языка: Грамматика в темном проле сознания. Пер. С англ. /под ред. О.В.Митрениной, О.А. Митрофановой. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 272 с.
11. Түймебаев Ж., Сағидолда Г. Алтайстиканың тарихи лингвистикалық негізі. (Фонетика. Морфология.) - Алматы: «Қазығұрт», 2015. – 408 б.

**Дәрменқұлова Р.Н.**

филология ғылымдарының кандидаты

**Әміров Ә.Ж.**

филология ғылымдарының кандидаты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,  
қазақ тіл білімі кафедрасының аға оқытушылары  
Алматы, Қазақстан

## **ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СҰРАУЛЫ СӨЙЛЕМДЕР: ҚҰРЫЛЫМЫ, ЖҰМСАЛЫМ НОРМАСЫ**

**Аңдатпа.** Мақалада қазақ тіліндегі сұраулы сөйлемдердің жұмсалу ерекшеліктері мен нормалық сипаты қарастырылған. Сұраулы сөйлемдердің жарыспа варианттары талданып, олардың қолданыстағы көрінісі, құрылымдық жайы айтылады. Тіліміздегі жарыспалы вариантта жұмсалатын сұраулы сөйлемдердің жасалуына қатысты тұжырымдар беріледі.

**Түйінді сөздер:** әдеби норма, сөйлеу тілі, сұраулық шылау, құрылым, норма, ауытқу, вариант, жүйе.

**Аннотация.** В статье рассматриваются нормы и особенности употребления вопросительных предложений в казахском языке. Анализируются варианты составительности вопросительных предложений, а также их структура и применение в речи.

- Момынова Б.**  
«ҚАЗАҚ» газетіндегі (1913-1918) грамматикалық ерекшеліктер және аударма мәселесі.....
- Сәдуақасұлы Ж.**  
А.Байтұрсынұлы және қазақ синтаксисі.....
- Қоянбекова С., Қуанышев А.**  
Қазақ тіл біліміндегі сөйлем мүшелері теориясын қалыптастырудағы А.Байтұрсынұлының тұжырымдары.....
- Hikmet Demirci**  
The activities of Akhmet Baitursynuly and the Alash orda government after the bolshevik revolution.....
- Ferhat TAMİR**  
Usûl-i cedit ve Ahmet Baytursinoğlu.....
- Қобыланова А.**  
А.Байтұрсынұлы қазақ тіліндегі үстеу сөздер туралы.....
- Өмірбекова Р.**  
Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ терминологиясының ғылыми қағидаттарын тұңғыш белгілеуші ғалым.....
- Ақымбек С.**  
А.Байтұрсынұлы «тоң дыбыстарының» сингармологиялық негізі.....
- Қаршығаева А.**  
А.Байтұрсынұлының фонетикалық ұстанымдары.....
- Баялиева Г.Ж., Зура Әлімжан**  
Ахмет Байтұрсынұлы мұралары және қазақ әдеби тілі.....
- Садақбаева Г.**  
Әл-Фараби мен Ахмет Байтұрсынұлының тіл ғылымы сабақтастығы.....
- Салқынбай А., Мейрам Г.**  
Қазақ-жапон тілдерінің генетикалық байланысы.....
- Дәрменқұлова Р., Әміров Ә.**  
Қазақ тіліндегі сұраулы сөйлемдер: құрылымы, жұмсалым нормасы.....
- Бекмағанбетов Ш.**  
Фонология теориясы және дыбыстаным мәселелері.....
- Өтемісова Г.**  
Қазақ тіліндегі көнерген аталымдардың қолданылу өрісі  
(сауыт-сайман және әскери атауларға қатысты).....
- Абитжанова Ж.**  
Метафоралардың когнитивтік белгілерге қатысы  
(Орхон-Енисей ескерткіштері тілі негізінде).....
- Советова З.**  
Қазақ халқының рухани көсемі.....
- Күркебаев К.**  
Енисей эпитафиялық жазуларының жанрлық түрлері.....
- Бүркітбаева Ш.**  
Көне ұйғыр тіліндегі қос сөздер жайында (Сегіз Йүкмек Йарук мәтіні негізінде).....
- Reyila Kaşgarlı**  
Doğu Türkistan'da Gelişen Çağdaş Kazak Edebiyatı.....